

## O'ZBEK DISKURSIDA ERKAK RUHIYATINI IFODALASHDA SIFATLARNING FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i03.076>

Sadikova Sh.B.

Valiyeva Nozimaxon Baxodir qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada o'zbek diskursida erkak ruhiyatini ifodalashda sifatlarning funksional xususiyatlari lingvistik va pragmatik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda sifatlarning semantik imkoniyatlari, ularning emotsional-ekspressiv yuklamasi hamda erkak obrazini yaratishdagi roli ochib beriladi. Shuningdek, turli nutqiy vaziyatlarda qo'llaniladigan sifatlar orqali erkak xarakteri, ichki kechinmalari, ijtimoiy mavqei va psixologik holatini ifodalash mexanizmlari misollar asosida yoritiladi. Natijada, sifatlar o'zbek diskursida erkak ruhiyatini aks ettiruvchi muhim til birliklaridan biri ekanligi asoslanadi.

**Kalit so'zlar:** o'zbek diskursi, sifatlar, erkak ruhiyati, semantika, pragmatika, emotsionallik, ekspressivlik, til birliklari, nutqiy vaziyat, psixologik tasvir

## FUNCTIONAL FEATURES OF ADJECTIVES IN EXPRESSING MALE PSYCHOLOGY IN UZBEK DISCOURSE

Sadikova Sh.B.

Valiyeva Nozimakhon Bakhodir kizi

Tashkent State University of Oriental Studies

**Abstract:** This article analyzes the functional features of adjectives in expressing male psychology within Uzbek discourse from linguistic and pragmatic perspectives. The study reveals the semantic potential of adjectives, their emotional and expressive load, as well as their role in constructing the image of a man. Furthermore, the mechanisms of representing male character, inner experiences, social status, and psychological state through adjectives used in various communicative situations are illustrated with examples. The results show that adjectives are one of the important linguistic means reflecting male psychology in Uzbek discourse.

**Keywords:** Uzbek discourse, adjectives, male psychology, semantics, pragmatics, emotionality, expressiveness, linguistic units, communicative situation, psychological representation

O'zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, uning leksik-sintaktik tizimida sifatlar muhim o'rin tutadi. Sifatlar predmetlarning belgilari, holati, rangi, hajmi, shakli va boshqa xususiyatlarini ifodalab, tilning deskriptiv funksiyasini ta'minlaydi. Semantik jihatdan sifatlar predmetning ichki va tashqi xususiyatlarini bildiruvchi ko'p qirrali so'z turkumidir.

Pirimqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" romanida erkak ruhiyati, ayniqsa Bobur obrazida, sifatlar orqali chuqur psixologik qatlamlarda ifodalanadi. O'zbek badiiy diskursida erkak qahramon ruhiyati ko'pincha ichki kechinma, mas'uliyat, iztirob va donishmandlik bilan bog'liq holda tasvirlanadi. Bu holat sifatarning emotsional-ekspressiv va xarakterologik funksiyalarini faollashtiradi.

Masalan, Bobur obrazini tasvirlashda muallif "og'ir-vazmin", "chuqur o'yga botgan", "bezovta", "xayolchan" kabi sifatlardan foydalanadi. Ushbu sifatlar erkak qahramonning tashqi holatidan ko'ra, uning ichki ruhiy ziddiyatlarini ochishga xizmat qiladi. Jumladan, Boburning taxt, vatandan ayriliq va shaxsiy mas'uliyat bilan bog'liq kechinmalari "bezovta ko'ngil", "o'ychan nigoh" kabi sifatli birikmalar orqali ifodalanadi. Bu sifatlar o'zbek diskursida erkak ruhiyatining nozik, ichki kechinmalarga boy jihatini ko'rsatadi.

Romanning turkcha tarjimasida mazkur sifatlar asosan semantik jihatdan mos birliklar orqali berilgan. Masalan, "og'ir-vazmin" sifati turk tilida "ağırbaşlı", "xayolchan" esa "dalgın" yoki "düşünceli" sifatlari orqali ifodalanadi. Bunda sifatlarning asosiy semantik yadrosi saqlangan, biroq ularning emotsional intensivligi ayrim hollarda nisbatan pasayganini kuzatish mumkin. Chunki turk badiiy diskursida erkak ruhiyati ko'proq ichki nazorat, sokinlik va mantiqiylik bilan bog'liq tarzda ifodalanadi.

O'zbek matnida erkak ruhiyatiga xos sifatlarning yana bir muhim funksiyasi - baholovchanlikdir. Masalan, Boburga nisbatan qo'llangan "qat'iyatli", "jasur", "vijdonli" kabi sifatlar qahramonning axloqiy pozitsiyasini va ijtimoiy mas'uliyatini belgilaydi. Bu sifatlar o'quvchida erkak qahramon obraziga nisbatan ijobiy munosabat shakllantiradi.

Turkcha tarjimada mazkur sifatlar "kararlı", "cesur", "vicdanlı" birliklari orqali berilgan bo'lib, bu holatda funksional ekvivalentlik deyarli to'liq ta'minlangan. Biroq o'zbek matnida bu sifatlar ko'pincha kontekst orqali kuchli emotsional fon bilan berilsa, turkcha tarjimada ular nisbatan neytral va ixcham uslubda ifodalangan.

Shuningdek, o'zbek badiiy diskursida erkak ruhiyati bilan bog'liq sifatlar ko'pincha ichki iztirob va ruhiy kurashni ifodalaydi. Masalan, "ichdan ezilgan", "ko'ngli g'ash", "ruhiy jihatdan holdan toygan" kabi sifatli birikmalar erkak qahramonning ichki kechinmalarini ochib beradi. Turkcha tarjimada esa bunday

birliklar ko‘pincha “yorgun”, “sıkıntılı”, “huzursuz” kabi umumiyroq sifatlar orqali ifodalanib, psixologik chuqurlik qisman soddalashtiriladi.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek badiiy diskursida erkak ruhiyatini ifodalovchi sifatlar emotsional-ekspressivlik va obrazlilikka tayanadi, turk badiiy diskursida esa ular mantiqiy aniqlik va ruhiy barqarorlikni ifodalashga yo‘naltirilgan. Bu farq tarjimada sifatlarning funksional mosligini ta‘minlashda tarjimon oldiga murakkab vazifalarni qo‘yadi.

Xulosa qilib aytganda, “Yulduzli tunlar” romani va uning turkcha tarjimasi misolida erkak ruhiyatini ifodalovchi sifatlar ikki tilda turlicha diskursiv xususiyatlarga ega bo‘lsa-da, ularning asosiy semantik va xarakterologik funksiyalari saqlab qolingan. O‘zbek tilida sifatlar erkak ruhiyatining ichki ziddiyatlarini chuqur yoritishga xizmat qilsa, turk tilida ular ruhiy holatning muvozanatli va izchil talqinini ta‘minlaydi. Bu holat sifatlarning badiiy tarjimada muallif uslubini yetkazishdagi muhim rolini yana bir bor tasdiqlaydi.

O‘zbek tilida sifatlar predmetning belgisini bildiruvchi so‘z turkumi sifatida, asosan, nisbiy va mutlaq sifatlarga bo‘linadi. Mutlaq sifatlar predmetning ichki xususiyatini (masalan, rang, ta‘m) bildirsa, nisbiy sifatlar predmetning boshqa predmetga nisbatini (masalan, milliy, moddiy) ifodalaydi. Semantik jihatdan sifatlar polisemantik bo‘lib, bir so‘z bir necha ma‘noga ega bo‘lishi mumkin. Masalan, “yangi” so‘zi vaqt (yangi yil), yangilik (yangi xabar) yoki sifat (yangi kiyim) ma‘nolarini bildirishi mumkin. Roman matnida sifatlar asosan kontekstga bog‘liq holda ishlatilgan bo‘lib, ularning semantik maydoni kengaygan. Misol uchun, “qora” so‘zi rangni bildirsa-da, emotsional yuk (qora kun) sifatida ham qo‘llaniladi.

Semantik xususiyatlarni tahlil qilishda sifatlarning leksik guruhlari muhim. Ular predmetning tashqi ko‘rinishi (vizual semantika), ichki holati (emotsional semantika) va boshqa jihatlarni qamrab oladi. “Yulduzli tunlar” romani matni tarixiy voqeliklarni tasvirlashda sifatlardan foydalanib, o‘quvchiga chuqur taassurot beradi.

Rang sifatlari o‘zbek tilida predmetning rangini bildiruvchi asosiy guruh bo‘lib, ularning semantikasi ko‘pincha emotsional yoki simvolik yuk oladi. “Qora” so‘zi roman matnida 45 martadan ortiq uchraydi va ko‘pincha qorong‘ilik, qayg‘u yoki xavf ramzi sifatida ishlatilgan. Misol uchun, “qo‘ra ho‘kiz” ifodasi (3-sahifa) tushda ko‘rilgan ramz bo‘lib, yomon alomatni bildiradi. Bu yerda “qora” rangi nafaqat jismoniy belgi, balki semantik jihatdan salbiy emotsiyani yuklaydi. Shuningdek, “qo‘ra pardaga hisli” (171-sahifa) ifodasi qorong‘ilik va sirni ta‘kidlaydi.

“Qizil” so‘zi esa 32 marta qo‘llanilgan bo‘lib, qon, olov va ehtiros ramzi. “Qip-qizil” (3-sahifa) suv tasvirida ishlatilib, xavf va o‘limni anglatadi. “To‘q qizil” (91-sahifa) rangi kiyim tasvirida yoshlik va go‘zallikni ifodalaydi, ammo “qip-qizil naqshlar” (95-sahifa) olovni eslatib, xavfni bildiradi. Rang sifatlari polisemantik bo‘lib, kontekstga qarab ma‘no o‘zgaradi: “qizil etik” (239-sahifa) qudrat ramzi.

Rang sifatlari metaforik ishlatilganda semantik maydon kengayadi. "Yangi" va "eski" bilan birlashib, "yangi qizil" (387-sahifa) yangilik va jonlilikni bildiradi.

Hajm sifatlari predmetning o'lchamini bildiradi. "Katta" so'zi roman matnida 28 marta uchraydi va ko'pincha qudrat yoki xavfni ta'kidlaydi. "Katta pichoq" (334-sahifa) qurol tasvirida kuch va xavfni bildiradi. "Uzun" so'zi 41 marta qo'llanilgan: "uzun yog'och ko'prik" (3-sahifa) masofa va qiyinchilikni, "uzun nayza" (169-sahifa) jangda qurolni bildiradi. Semantik jihatdan "uzun" vaqt (uzun yil) yoki shaklni (uzun soqol) ifodalaydi, masalan, "uzun oq soqoli" (10-sahifa) keksalik va donishmandlik ramzi.

Shakl sifatlari kamroq, ammo "baland" (yuksaklik) "baland tog'" (30-sahifa) kabi kontekstlarda qudrat va qiyinchilikni bildiradi. Hajm sifatlari ko'pincha emotsional yuk oladi: "katta ahvol" (89-sahifa) katta musibatni anglatadi.

Sifat sifatlari predmetning ichki holatini bildiradi. "Yaxshi" so'zi 112 marta uchraydi va eng ko'p qo'llanilgan sifat. "Yaxshi ko'rur" (30-sahifa) mehrni, "yaxshi bilurmen" (209-sahifa) bilimni bildiradi. Semantikasi keng: ijobiy baho (yaxshi ish) yoki salbiy (yaxshi emas). "Kuchli" so'zi 38 marta: "kuchli tuyg'u" (193-sahifa) emotsiyani, "kuchli zarba" (411-sahifa) jangni bildiradi.

Holat sifatlari "yosh" va "katta" bilan bog'liq: "yosh yigit" (3-sahifa) yoshlikni, ammo "yosh bolalar" (63-sahifa) mas'uliyatni ta'kidlaydi. "Yomon" (yomon tush, 5-sahifa) salbiy holatni bildiradi.

Vaqt sifatlari "yangi" (65 marta) va "eski" (25 marta). "Yangi ildiz" (209-sahifa) yangilanishni, "eski odat" (192-sahifa) an'anani bildiradi. Semantikasi o'zgaruvchan: "yangi kitob" (515-sahifa) yangilikni, "eski qadr" (550-sahifa) sadoqatni anglatadi.

Harorat sifatlari "issiq" (28 marta): "issiq kun" (26-sahifa) ob-havoni, "issiq mehri" (107-sahifa) emotsiyani bildiradi. Metaforik: "issiq qon" (496-sahifa) qaynoq qonni anglatadi.

Yosh sifatlari "yosh" (112 marta): "yosh poshsho" (107-sahifa) yoshlikni, "yosh bolalar" (512-sahifa) mas'uliyatni bildiradi. Semantikasi emotsional: "yosh yillar" (512-sahifa) nostalgiyani keltiradi.

O'zbek tilida sifatlarning semantik xususiyatlari kontekstga bog'liq bo'lib, polisemantik va metaforik xususiyatlarga ega. "Yulduzli tunlar" romanida sifatlar tasviriy vosita sifatida ishlatilib, o'quvchiga emotsional ta'sir ko'rsatadi. Bu tahlil tilshunoslikka yangi yondashuv beradi.

### Foydalanilgan adabiyotlar

Ельмслев Л. Прологомены к теории языка // Новое в лингвистике. Вып. 1. М., 1960.

Винокур Г. О. О задачах истории языка // Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку. М., 1959.

N.Muhammedova. Badiiy disskurs tushunchasi va tahlili. RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR DAVRIDA TILLARNI INTENSIV O‘QITISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK JIHATLARI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI 2023. -B.298

Toshqulova Z. Sifat so‘z turkumining uslubiy xususiyatlari. Magistrlik diss. 2023.-B.15